

Economica

Victoria Bateman

ECONOMICA

Een wereldgeschiedenis
van vrouwen, rijkdom en macht

*

Vertaald door Anne Marie Koper & Anne Douqué

MEULENHOFF

ISBN 978-90-896-8381-6

ISBN 978-94-023-2737-3 (e-book)

NUR 680

Oorspronkelijke titel: *Economica*

Omslagontwerp: Fine Art Photographic/Getty Images

Omslagbeeld: Chin-Yee Lai, bewerkt door Pinta Grafische Producties

Kaarten binnenwerk: Martin Lubikowski, ML Design

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2025 Victoria Bateman

The right of Victoria Bateman to be identified as the Author of the Work has been asserted by her in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988.

First published in 2025 by Headline Press, an imprint of Headline Publishing Group Limited

© 2026 Nederlandse vertaling Anne Marie Koper & Anne Douqué en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

*Voor alle vrouwen én mannen uit de geschiedenis
van wie het werk onopgemerkt is gebleven*

Inhoud

Lijst van kaarten 9

Inleiding

II

1 Vrouwen in de steentijd:
jaagsters, boerinnen en weefsters

19

2 Vrouwen in de bronstijd:
textielverkoopsters, schrijfsters en herbergiersters

39

3 Vrouwen in het oude Griekenland:
courtisanes, dichtersessen en pottenbaksters

69

4 Vrouwen in het oude Rome:
handelaarsters, onderneemsters en boekhoudsters

99

5 Vrouwen van de Pax Islamica:
zakenvrouwen, concubines en voedsters

129

6 Vrouwen in China's gouden tijdperk:
uitvindsters, weefsters en spinsters
159

7 Vrouwen uit de Europese renaissance:
melkmeisjes, brouwsters en verkoopsters
181

8 Vrouwen uit het creatieve tijdperk:
wetenschapsters, bankiersters en schrijfsters
211

9 Vrouwen van de industriële revolutie:
fabrieksarbeidsters, mijnwerksters en dienstmeisjes
241

10 Vrouwen in het kolonialistische tijdperk:
wapenhandelaarsters, piraten en sekswerksters
271

11 Vrouwen in de twintigste eeuw:
typistes, onderwijzeressen en programmeurs
295

12 Vrouwen in de eenentwintigste eeuw:
creatieven, zorgwerksters en vernieuwsters
329

Conclusie 355

Dankwoord 383

Verantwoording illustraties 385

QR-code voor een overzicht van bibliografie en noten 386

Register 387

Lijst van kaarten

1 Vroege beschavingen: de eerste vijf grote economische centra
18

2 Mesopotamië
38

3 De Middellandse Zee
68

4 Het Romeinse Rijk, 120 v.g.j.
98

5 Oude zijderoutes
112

6 De islamitische wereld in de negende eeuw
128

7 China's Tang-dynastie
158

8 Het Britse Rijk, 1922
270

Inleiding

Vrouwen zijn eigenlijk letterlijk de oorsprong van de wereld. Het voortbestaan van de mens is primair afhankelijk van de mate waarin vrouwen zich voortplanten. Vroeger waren vrouwen 60 procent van hun beste jaren kwijt aan kinderen krijgen en borstvoeding geven, terwijl mannen ervoor moesten zorgen dat er ‘brood op de plank’ kwam. Ze onderhielden hun vrouw en kinderen met het geld dat ze verdienden op het land, in de fabriek of als edelman, bedelman, dokter, pastoor.¹ Mannen ‘produceerden’ en verdienden geld, vrouwen ‘reproduceerden’ en werden beloond met liefde. Want alles draait om liefde, zo wil althans het gezegde.

De weg van armoede naar rijkdom – een weg die nog niet ten einde is – is geplaveid met namen van beroemde mannen, van Giovanni de’ Medici, John D. Rockefeller, Henry Ford, Vladimir Lenin en Mahatma Gandhi tot Bill Gates. Maar hoeveel vrouwelijke ondernemers, handelaren, industriëlen en revolutionaire economen kun je opnoemen? Het zij je vergeven als je tot voor kort dacht dat die er helemaal niet waren. Zelfs als we vandaag de dag alle zogenaamde krantenbezorgers die miljardair zijn geworden bijeen zouden roepen, zou de zaal vol mannen staan: minder dan 6 procent van de selfmade miljardairs is vrouw.²

Het is niet zo verbazingwekkend dat we vrouwen over het algemeen zien als degenen die profiteren van de economische groei die hun vaders, echtgenoten en broers creëren, en niet als degenen die zelf welvaart scheppen. We denken namelijk dat mannen de economische geschiedenis hebben bepaald: we zijn een ‘armoedig, zwaar en kort’ leven ontstegen, doordat zij generaties lang hun ondernemersgeest hebben ontwikkeld, hard hebben gewerkt in de landbouw en industrie en hun revolutionaire ideeën hebben toegepast.³

Maar Phryne dan? De rijkste vrouw van het oude Athene, die aanbod de wederopbouw van de muren van Thebe te betalen nadat de stad met de grond gelijk was gemaakt door Alexander de Grote. Of de slimme zakenvrouw Khadija, beter bekend als de eerste vrouw van Mohammed? Ze deed de toekomstige profeet een huwelijksaanzoek nadat ze hem had aangenomen als hoofd van haar handelskaravanen. Of Johanna Ferroux? Een van initiatiefnemers van de Engelse Boerenopstand in Londen in de 14^e eeuw. Of Priscilla Wakefield? De schrijfster die de eerste bank voor vrouwen en kinderen oprichtte in Engeland. En Madam Tinubu? De rijkste en invloedrijkste handelaar van Lagos van haar tijd, die door de Britten werd verbannen. Of Ching Shih? Een sekswerker die piraat werd en met haar vloot de handel op de Zuid-Chinese Zee in haar greep had. Of heb je ooit gehoord van Helen Walton, die haar kruidenierswinkel wist uit te bouwen tot een Amerikaans supermarktimperium? Of Sarojini Naidu, die economische protestacties leidde tegen de Britse overheersing van India? Of Zhang Xin, ‘de vrouw die Beijing heeft gebouwd’?⁴ En niet te vergeten de gewone vrouwen die zwoegden voor het gewin van anderen: de vrouwen die hielpen bij de bouw van de Egyptische piramides, de vrouwelijke slaafgemaakten die werkten op plantages of in de huishouding, de mijnwerksters met ontbloot bovenlijf uit de Britse industriële revolutie, de vrouwelijke ‘kruimeldieven’ die aan de basis stonden van het huidige Australië, de marktvrouwen uit Senegal, en de tienermeisjes die overdag werkten in de katoenfabrieken van Boston en ’s avonds hun eigen literaire tijdschrift volschreven? En natuurlijk de vrouwen die tegenwoordig in sweatshops in landen als Bangladesh en Vietnam werken?

Toen ik aan dit boek begon, dacht ik dat ik diep in mijn geheugen zou moeten graven en eindeloos in historische bronnen zou moeten zoeken om voldoende vrouwen te vinden om het boek mee te vullen. Maar toen ik begon te zoeken kwam ik al snel tot de ontdekking dat ik niet één maar meerdere boeken met hen kon vullen. Vrouwen waren nooit ‘afwezig’ in het economische leven: schrijvers van geschiedenisboeken hadden ze gewoon nooit in beeld gebracht. Dat is niet zo gek gezien het feit dat veel universiteiten tot voor kort geen vrouwen toelieten. De meeste geschiedkundigen en economen waren mannen. Nog steeds schrijven er twee keer zo veel mannen als vrouwen over de economie.⁵ Gelukkig is er een kentering zichtbaar. Dankzij de huidige geschiedkundigen, archeologen en archivariissen komen de arbeidsters en ondernemers uit het verleden weer tot leven en krijgen ze de erkenning die ze verdienen.

Maar uiteindelijk draait dit boek niet alleen om het in het zonnetje zetten van deze vrouwen. Na twintig jaar geschiedenis en economie doceren aan de universiteiten van Oxford en Cambridge wil ik dolgraag de verschillende verhaallijnen uit de geschiedenis samenvoegen tot één narratief waarvan zowel vrouwen als mannen deel uitmaken. We kunnen de economische ontwikkelingen niet begrijpen door alleen naar de levens van mannen te kijken, en het is ook niet voldoende om de huidige geschiedschrijving aan te vullen met een paar losse opmerkingen over waar de andere helft van de bevolking haar dagen mee vulde. Het geheel is, zoals gewoonlijk, meer dan de som der delen. Zodra we vrouwen in de mix gooien, verandert onze kijk op het verleden volledig. Er komt niet simpelweg een geschiedenis van vrouwen uit, maar een accuratere economische geschiedenis van ons allemaal.

Wanneer we de geschiedenis in duiken en de wereld verkennen, verplaatsen we ons naar de economische centra uit verschillende periodes van de menselijke geschiedenis, zoals het oude Egypte, Mesopotamië, de Norte Chico-regio in Peru, de Indusvallei, het oude Griekenland, het Romeinse Rijk, het islamitische Abbasidische Rijk, de Song-dynastie in China, Latijns-Amerika, de Nederlandse Gouden Eeuw, de industriële revolutie in Engeland, koloniaal

West-Afrika, twintigste-eeuws Amerika en eenentwintigste-eeuws China. Wat voor werk deden vrouwen door de eeuwen heen? Welke obstakels moesten ze overwinnen? En hoe werden ze beloond en behandeld in vergelijking met hun mannelijke collega's? We zullen ons verdiepen in alle belangrijke economische gebeurtenissen van de afgelopen twaalfduizend jaar: het ontstaan van de landbouw, de ontdekking van het ijzer en brons, de overgang van het feodalisme naar het kapitalisme, de opkomst van de wereldmachten en wereldhandel, de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog, de Franse Revolutie, de opkomst en ondergang van het Europese kolonialisme, de Russische Revolutie, de crisis van de jaren dertig van de twintigste eeuw, de opkomst van de informatica, de kredietcrisis, de opkomst van het moderne China, en de huidige revolutie in schone technologie – allemaal gezien vanuit het mannelijke én vrouwelijke perspectief.

Onze voormoeders ondervonden veel tegenwerking maar leverden binnen het gezin een onmisbare bijdrage aan de economie. Ze speelden echter ook in bijna alle andere aspecten van de economie een rol. We zullen onder andere kennismaken met Peruaanse jaagsters uit de steentijd, vrouwelijke loodgieters uit het oude Rome, brouwsters uit het middeleeuwse Londen, vrouwelijke marktmeeesters uit achttiende-eeuws West-Afrika en vrouwelijke computerprogrammeurs uit de twintigste eeuw. We zullen de meest verrassende bronnen tegenkomen tijdens dit proces: eeuwenoude zegelafdrukken (de etiketten en handtekeningen van de oudheid), vingerafdrukken op Grieks aardwerk, bezwaarschriften aan koningen en koninginnen, rechtbankverslagen, belasting- en bankarchieven, graftombes, standbeelden, kunstwerken, huwelijksregisters en zelfs achttiende-eeuwse visitekaartjes uit Londen. Bij elkaar geven deze bronnen een boeiend en accuraat beeld van de rol die vrouwen door de eeuwen heen in de economie hebben gespeeld.

Tijdens onze reis door de wereld en de tijd zullen we onszelf bezighouden met vragen als: in hoeverre waren vrouwen actief in de zakenwereld? Wat voor soort werk deden vrouwen in het verleden? Kunnen vrouwen volstaan met hard werken om erkenning en een eerlijk salaris te krijgen? Is de sociale erkenning van vrouwen af-

hankelijk van de plek waar ze werken, thuis of buitenshuis? Wat zijn voor vrouwen de grootste belemmeringen om volledig aan de economie deel te nemen? Is betaald werk een zegen of een vloek? Hoe verhoudt de huidige loonkloof zich tot die in het verleden? En zijn de meest succesvolle economieën die waaraan vrouwen volledig konden deelnemen? De antwoorden op die vragen leren ons niet alleen iets over het heden, maar kunnen ons ook op weg helpen naar een meer welvarende – en hopelijk ook meer gelijkwaardige – toekomst.

Tegenwoordig krijgt wereldwijd maar één op de twee vrouwen in de werkende leeftijd een salaris, terwijl die verhouding bij mannen ruim drie op de vier is.⁶ Werkende vrouwen verdienen maar 77 cent van elke dollar die door mannen wordt verdiend.⁷ Niet meer dan een vijfde van de bestuursfuncties van grote bedrijven wordt bekleed door een vrouw en maar 10 procent van de bedrijven uit de Fortune 500 wordt geleid door een vrouw.⁸ Terwijl mannen carrière maken, nemen vrouwen nog steeds driekwart van de onbetaalde zorgtaken op zich.⁹ Gemiddeld besteden vrouwen dagelijks 2,4 uur meer aan zorgtaken dan mannen.¹⁰ En daar hebben ze niet altijd zelf voor gekozen. Veel vrouwen kunnen zelf beslissen over de gezinsgrootte, maar dat geldt lang niet voor alle vrouwen. In ontwikkelingslanden heeft slechts de helft van de vrouwen toegang tot geboortebeperkende middelen of het recht om nee te zeggen tegen seks met hun echtgenoot.¹¹ Doordat vrouwen minder buitenshuis werken en er bovendien een loonkloof is, verdienen vrouwen per jaar maar 57 procent van wat mannen verdienen. Dat leidt tot grotere financiële afhankelijkheid en meer kans op armoede.¹² Nog groter dan de arbeids- en loonkloof is de vermogenskloof tussen mannen en vrouwen. Vrouwen bezitten veel minder van deze aarde dan mannen: wereldwijd is maar 15 procent van de landeigenaren vrouw, in Noord-Afrika en het Midden-Oosten is dat zelfs minder dan 5 procent.¹³ Als er evenveel vrouwelijke als mannelijke miljardairs zouden zijn, zouden er 6 keer zo veel Taylors Swifts, Sheryl Sandbergs en Oprah Winfreys zijn.¹⁴

Zoals we zullen zien, is economische ongelijkheid niet alleen te verklaren uit het feit dat vrouwen meer in huis doen; de ongelijkheid

is ook het gevolg van wetten en sociale gebruiken die vrouwen beperkingen opleggen als het gaat om werk, het hebben van een eigen bankrekening, het aanvragen van een lening en eigendoms- en erfrecht. Helaas is het niet vanzelfsprekend dat vrouwen geld mogen verdienen en het naar eigen inzicht mogen uitgeven, sparen of beleggen.

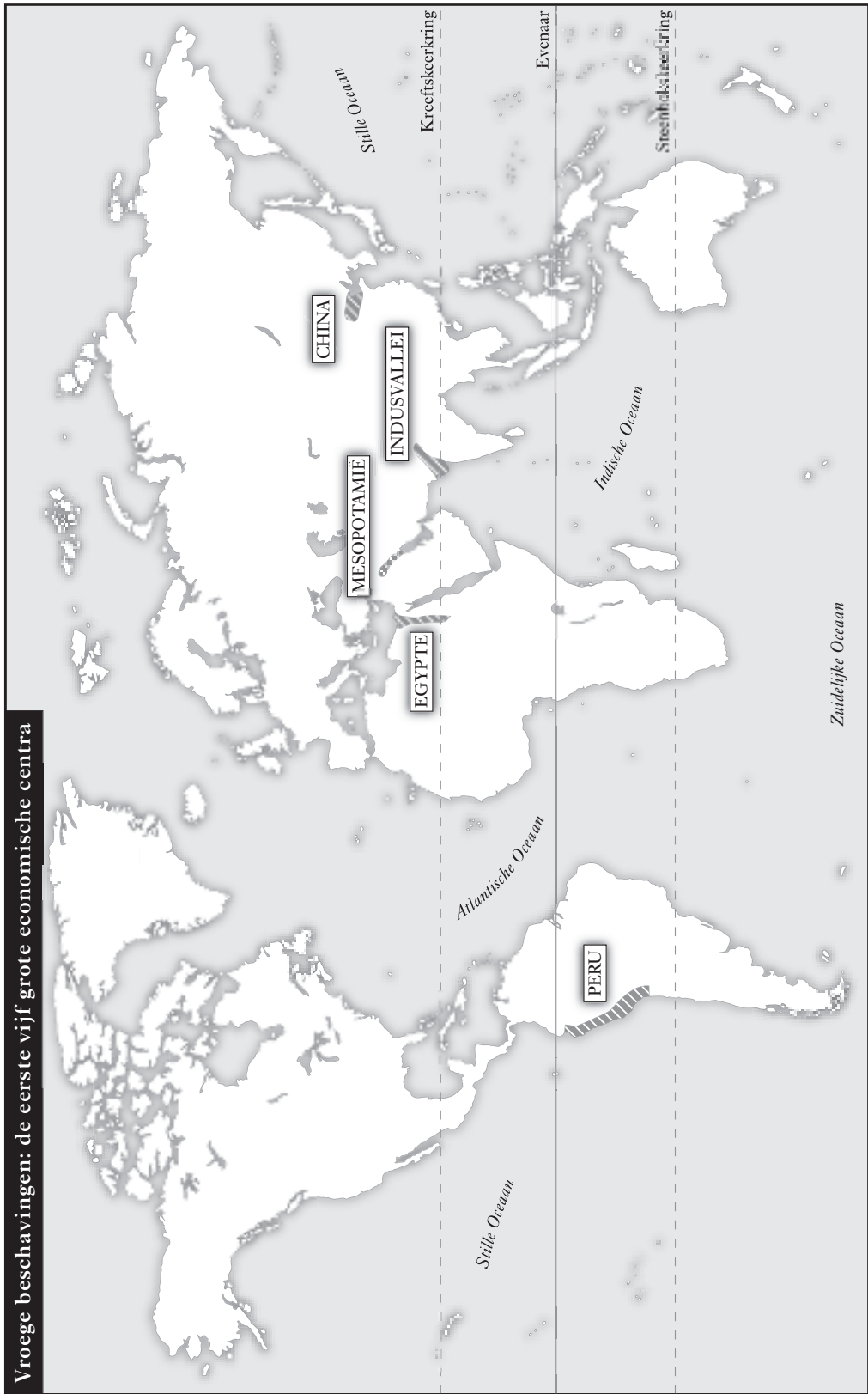
De problemen waarmee vrouwen worden geconfronteerd zijn niet van vandaag of gisteren. Ook in het verleden waren er al verschillen op het gebied van arbeid, carrièremogelijkheden, salaris en vermogen. In de koninklijke weverijen in Soemer deden meestal vrouwen het werk, terwijl mannen toezicht hielden. De paar vrouwen die een hogere functie wisten te bemachtigen, kregen slechts een derde van wat hun mannelijke collega's verdienden.¹⁵ In het oude Egypte, waar vrouwen en mannen relatief gelijkwaardig werden behandeld in vergelijking met andere culturen, was toch maar 12 procent van de landeigenaren een vrouw.¹⁶ In het oude Athene leefden vrouwen bijna in even grote afzondering als in het huidige Afghanistan. In het Romeinse Rijk hadden vrouwen veel meer vrijheid dan in het oude Griekenland, maar keizer Augustus zette – op een manier die de huidige sociaal-conservatieven niet zou misstaan – de aanval in op werkende vrouwen en droeg hun op kinderen te baren.

De geschiedenis is niet één lange weg naar meer economische vrijheid voor vrouwen, maar eerder een achtbaanrit. De slinger is heen en weer gegaan tussen periodes waarin economische activiteit van vrouwen verwelkomd en beloond werd en periodes waarin vrouwen uit de economie werden geweerd en onzichtbaar gemaakt. Want patriarchen gaven natuurlijk niet toe dat vrouwen de bron van hun rijkdom waren. Men schreef het succes altijd toe aan mannen: de slimme leiders, dappere strijders, handige zakenmannen en creatieve genieën met wie de geschiedenisboeken vol staan. Er ontstonden verhalen waarin werd gewaarschuwd voor onhandelbare vrouwen die keizers afleidden, waardoor hun rijk kon worden binnengevallen, of voor vrouwen die – zoals Pandora – chaos veroorzaakten door zich niet gehoorzaam te gedragen. De oude Grieken, het Islamitische Rijk en meerdere Chinese en Indiase dynastieën hadden dezelfde filosofie: rampen uit het verleden waren veroorzaakt doordat vrou-

wen te veel vrijheid hadden, en de welvaart nu en in de toekomst kon alleen worden veiliggesteld door vrouwen de zeggenschap over hun lichaam en hun bewegings- en keuzevrijheid te ontnemen. Ironisch genoeg ontstond daardoor een neerwaartse economische spiraal die leidde tot de ondergang van veel beschavingen. Sterker nog, in sommige van de welvarendste economieën uit het verleden (waaronder Egypte, Iran en India) hebben vrouwen tegenwoordig minder vrijheden dan ooit, en ook dat gaat ten koste van de economie. China is een van de weinige beschavingen die zich die fout hebben gerealiseerd, waardoor het land op het moment het grootste economische succesverhaal is. En ook het Westen was, zoals later zal blijken, in staat om zich van een economisch achtergebleven gebied te ontwikkelen tot een economische machtsfactor door vrouwen meer vrijheid te geven.

In de loop van de geschiedenis waren miljoenen vrouwen – van de meest succesvolle vrouwen uit hun tijd tot degenen die de eindjes aan elkaar moesten knopen – in staat om zich financieel te redden. Ze voorzagen hun gezinnen en gemeenschappen van eten waarmee ze hun magen konden vullen, kleren waarmee ze zich warm konden houden, en toneelstukken, boeken en liedjes waarmee ze zich konden vermaken. Het zijn vrouwen die de wereld hebben verrijkt.

Vroege beschavingen: de eerste vijf grote economische centra

1

Vrouwen in de steentijd: jaagsters, boerinnen en weefsters

Lang geleden, toen we meer van apen weg hadden, waren onze mannelijke soortgenoten geen betrouwbare kostwinners. Vruchtbare mannetjes zwierven rond om vrouwtjes zwanger te maken, maar zadelden hen vervolgens op met de baby: een extra mond die moest worden gevoed. Dankzij deze nietsnutten van vaders moesten de single moeders die monden voeden, en op zoek gaan naar voedsel en een droge grot waarin ze hun kroost veilig konden onderbrengen. Mannen zorgden voor zichzelf, terwijl vrouwen zorgden voor de volgende generatie. Het economische voortbestaan van de menselijke soort hing dus af van de hardwerkende moeders, die dat meer uit noodzaak dan vrijwillig deden. Maar zo'n 8 tot 5 miljoen jaar geleden veranderde er iets. In Afrika, de geboorteplaats van de vroegste mens, heerste droogte, en het werd lastiger om aan voedsel te komen. Juist de gemeenschappen waarin de mannen en de vrouwen samenwerkten, hadden de grootste kans op overleven.¹ Ze begonnen gezamenlijk voedsel te zoeken en gingen al doende op twee benen lopen. Ten tijde van primitieve stenen werktuigen, wolharige mammoeten en sabeltandtijgers leerden vaders een deel van de ouderschapstaken op zich te nemen, en ze veranderden van flierefluiters in zorgzame vaders. Toen andere delen van de wereld langzamerhand beter bewoonbaar

werden door de stijgende temperaturen, gingen deze vroege volken op zoek naar nieuwe leefgebieden en trokken naar Zuidwest-Azië. Sommige reisden verder oostwaarts naar China, andere westwaarts naar Spanje.² Ergens tussen 30.000 en 15.000 voor de gangbare jaartelling (v.g.j.) bereikten onze voorouders het Amerikaanse continent.³ De ‘Flintstones’ verspreidden zich over de wereld.

In dit hoofdstuk over de steentijd vervullen vrouwen de centrale rol. In tegenstelling tot het algemeen heersende beeld van gespierde, harige mannen die al jagend het land afstruinden om hun brave vrouwen te onderhouden die bij de grot rondscharrelden en voor de kinderen zorgden, zullen we zien dat er een revolutie heeft plaatsgevonden in de manier waarop we naar de man-vrouwverschillen in het verleden kijken. De vrouwen gingen niet alleen samen met de mannen op jacht, ze hadden ook de handen vol aan zaaïen en graan malen. Op die manier zetten ze de eerste economische revolutie in de geschiedenis in gang: jagers-verzamelaars werden boeren. Maar tegelijk met de overgang van het nomadische leven naar huisje-boompje-beestje werd het zaadje van het patriarchaat geplant. En zo ontstond ook het seksisme.

Rendieren in Parijs

In het verhaal van de mens dat van generatie op generatie is doorgegeven staan de seksen duidelijk tegenover elkaar: sterke mannen en volgzame vrouwen namen binnen hun leefgemeenschap van jagers-verzamelaars compleet verschillende rollen op zich.⁴ Proberen we tegenwoordig de kloof tussen mannen en vrouwen te begrijpen, dan halen we vaak de geschiedenis aan: mannen gedragen zich zus omdat ze ooit jagers waren en vrouwen gedragen zich zo omdat ze heel andere taken vervulden, en zo werd het lot voor toekomstige generaties bepaald. Seksegelijkheid zou in strijd zijn met de evolutie van de mens: volgens deze conservatieve, complementaire kijk op de samenleving vullen mannen en vrouwen elkaar aan met de eigenschappen en rollen die ze zogenaamd vanuit de steentijd zouden hebben meegekregen. Maar deze theorie is inmiddels achterhaald.

Hoog in de bergen van Peru, zo'n 4 kilometer boven zeeniveau, ontdekten archeologen in 2018 de overblijfselen van een jonge vrouw. Ze was begraven met een vierentwintigdelige jachtuitrusting, bestaande uit onder andere lange werpsperen, snijvoorwerpen en slachtgereedschap. In eerste instantie nam men aan dat het een jonge man was. Wordt er een menselijk skelet met jachtwerktuigen of wapens gevonden, dan gaan archeologen er sinds jaar en dag standaard van uit dat het om een man gaat. Hoewel sommigen hier in dit geval anders over dachten, waren de beenderen van de vrouw zo vergaan dat het lastig te bewijzen was. Maar dankzij nieuw wetenschappelijk onderzoek – van tanden in plaats van botten – konden de archeologen uiteindelijk toch de waarheid achterhalen: deze jager was inderdaad een vrouw.⁵

Over het leven van deze speerwerpende jonge vrouw, onder archeologen bekend als Wilamaya Patjxa 6 (WMP6), weten we meer dan je op het eerste gezicht zou denken. Ze behoorde negenduizend jaar geleden tot een gemeenschap van jagers-verzamelaars in de hooglanden van de Andes. Het was een onvruchtbaar gebied: her en der een plukje gras en af en toe een dier. In de voortdurende strijd tegen de honger was ze dag in, dag uit op zoek naar eten. Ze joeg op herten en vicuña's (kleine kameelachtigen) en deelde de buit met haar stamgenoten. In het berglandschap, dat haast oneindig leek, groeiden alleen wat wilde aardappels. Ze leed elke dag kou, en de kans op hoogteziekte was groot. Ze stierf ergens tussen haar zeventiende en negentiende, maar naar de oorzaak blijft het gissen. Waarschijnlijk was ze een gerespecteerde stamgenoot met aanzien: ze werd in een ceremonieel graf begraven, samen met haar werktuigen. Die waren nog in zo'n goede staat dat ze zo door een andere jager gebruikt hadden kunnen worden. Op deze manier eerde men haar leven en haar bijdrage aan de gemeenschap.

Deze Peruaanse jaagster, die onder de huidige lokale bevolking bekendstaat als Warawara (ster), bleek niet de enige jagende vrouw. Op het Amerikaanse continent zijn zevenentwintig jagers gevonden die leefden tussen 12.000 en 8000 v.g.j. Van hen zijn er elf geïdentificeerd als vrouw: ongeveer 40 procent.⁶ Hoewel er soms aan wordt

getwijfeld of de vrouwen die met werktuigen werden begraven überhaupt wel jaagsters waren, duiden de jachttechnieken van die tijd er onomstotelijk op dat vrouwen wel degelijk joegen. Het favoriete wapen van de eerste jagers was de *atlatl*, een speerwerper die de voorloper was van de pijl-en-boog. Dit wapen was geschikt om vanaf jonge leeftijd te gebruiken, waardoor vrouwen ruim voordat ze kinderen kregen al geoefende jagers konden worden. Bovendien was de jacht een gemeenschappelijke taak: de ene groep spoorde de dieren op en dreef ze bijeen, de volgende groep velde ze vervolgens met speren. Iedereen kon een waardevolle bijdrage leveren aan de jacht.

Op de linkeroever van de Seine, zo'n 40 kilometer buiten het huidige Parijs, hebben archeologen een jachtgebied en slachtplaats gevonden die vrijwel perfect bewaard zijn gebleven. Hier leefde zo'n 13.000 jaar geleden een groep van ongeveer dertig mensen. Het opvallende aan deze plek is dat er uitzonderlijk veel beenderen zijn gevonden, van in totaal ongeveer zesenzeventig rendieren. Maar dat is geen toeval: hier was de Seine minder diep en konden dieren van de ene oever naar de andere waden, zij het langzaam vanwege de sterke stroming. Men hoefde hier dus geen vallen te zetten: het was een grote fuik waar een groep jagers een heleboel dieren in één keer kon vangen.⁷

Het jachtwerk mocht dan weinig moeite kosten, de slacht was een stuk arbeidsintensiever. Nadat ze de dieren bijeen hadden gedreven en met speren gedood, waren er veel handen nodig om de buit schoon te maken, uit te benen en te conserveren: de geweien en huiden werden verwijderd en de karkassen moesten in stukken gesneden en gedroogd worden. De jacht leverde veel meer op dan alleen vlees, en uit de vondsten kunnen we concluderen dat iedereen meewerkte, ongeacht leeftijd, geslacht en vaardigheden.⁸

De jacht heeft duidelijke sporen nagelaten, maar tot voor kort bleven de activiteiten van de verzamelaars in de steentijd onopgemerkt. Archeologen en antropologen gingen er lange tijd van uit dat vrouwen niet als taak hadden om te jagen, maar om voedsel te verzamelen. Bovendien beschouwden ze dit werk ook nog eens als het minst belangrijk, terwijl uit recent onderzoek blijkt dat het voedsel

van de jagers-verzamelaars – met name in gebieden die minder onherbergzaam waren dan het leefgebied van de Peruaanse jaagster – voornamelijk bestond uit planten, schelp- en schaaldieren en kleine dieren die ze vingen met netten en strikken. De historica Merry Wiesner-Hanks stelt dat we deze vroege mensen misschien beter verzamelaars-jagers kunnen noemen in plaats van jagers-verzamelaars. Sommigen refereren al helemaal niet meer aan het jagen en hebben het simpelweg over verzamelaarsgemeenschappen.⁹ De aanname dat het leven draaide om de jacht, en dat de mannen daar verantwoordelijk voor waren, kantelt nu in rap tempo, en daarmee ons bredere beeld van de steentijdeconomie.

Vrouwenwerk ontrafeld

De drijvende kracht achter de eerste ‘industriële’ omwenteling in de geschiedenis waren niet de voorgangers van ingenieurs en uitvinders, maar eenvoudige koks. Knapperige planten en stevig, rauw vlees van een vers geslacht dier kunnen een flinke aanslag zijn op de spijsvertering. De meeste primaten zijn uren per dag kwijt aan kauwen: gorilla’s bijvoorbeeld zesenhalf uur. Grazers moeten zóveel eten om genoeg voedingsstoffen binnen te krijgen dat er bar weinig tijd overblijft om vrolijk door de weide te draven.¹⁰ Door al dat eten kunnen runderen wel vijfhonderd liter methaan per dag produceren, vooral met hun oprispingen. Toen de mens erachter kwam dat je eten zacht en minder giftig kon maken door het te koken, leverde dat beter verteerbaar voedsel op én meer tijd voor andere nuttige activiteiten.

Om te kunnen koken moesten mensen met vuur leren omgaan. Vlees en vis konden ze roosteren op een open vuur als een barbecue, of bakken in een kuil met hete stenen die ze met planten bedekten. Rond 30.000 v.g.j. vonden de eerste koks bovendien het platbrood uit.¹¹ Door de kunst van het koken hadden de mensen geen spijsverteringsproblemen meer en hoefden vrouwen niet meer langdurig borstvoeding te geven, doordat ze het voedsel tot moes konden koken.¹² Met een buik vol warm voedsel ontstond er ruimte om het leven iets aangener te maken. Waren de mensen voorheen uren kwijt

aan kauwen, verteren en borstvoeding geven, nu konden ze die ‘vrije tijd’ besteden aan andere taken, terwijl hun hersencapaciteit groeide dankzij proteïne. Zo vervaardigden de mensen in de loop van de steentijd een schat aan nieuwe producten: doeken, matten, valstrikken, visnetten en dekens. En in tegenstelling tot vandaag de dag was alles van natuurlijke oorsprong, zoals plantaardige vezels, rietstengels, dierenhuiden en bladeren. Het was een tijdperk vol creativiteit.

De voorwerpen die verzamelaarsvolken tegenwoordig gebruiken, zijn negen van de tien keer gemaakt van vergankelijk materiaal. En het zijn vooral de vrouwen met hun indrukwekkende traditionele vaardigheden die ze produceren.¹³ Maar dit soort voorwerpen uit het verleden – tastbare overblijfselen van de steentijdcultuur – zijn allang verteerd en vergaan. De stenen werktuigen die we over het algemeen associëren met deze periode hebben daarentegen de tand des tijds wél doorstaan. Zo heeft het idee postgevat dat de steentijd-economie draaiende werd gehouden door mannen. Waren ze niet aan het jagen, dan waren ze wel brokken steen aan het bewerken. Misschien hebben we de steentijd de verkeerde naam gegeven: als we onderkennen hoeveel werk de vrouwen destijds verzetten, kunnen we deze periode uit de menselijke geschiedenis beter de meer-dan-steentijd noemen.

De geheimen van dit vergane verleden kunnen we nu ontrafelen dankzij een stukje touw dat pas kortgeleden ontdekt werd. Het is het oudste voorwerp van plantaardige vezels dat ooit gevonden is en stamt uit de periode tussen 50.000 en 40.000 v.g.j. Het touwtje is slechts 6,2 millimeter lang, 0,5 millimeter dik en bestaat uit drie ineengedraaide boombastvezels. Het werd opgegraven bij de archeologische vindplaats Abri du Maras, vlak bij de Franse rivier de Ardèche, een zijrivier van de Rhône, en lag 3 meter onder de grond.¹⁴ De vaardigheden om dit touw te maken vormden de basis voor latere technieken als spinnen en weven. Hoewel de vroegste geweven stoffen allang zijn vergaan, weten we dat ze bestaan hebben dankzij gedetailleerde afdrukken op 28.000 jaar oude aardewerkresten die werden opgegraven in het gebied tussen Moravië (in het huidige Tsjechië) en Mesopotamië (in Zuidwest-Azië).¹⁵ Waarschijnlijk was